

פורים שחל להיות בשבת

אביחי ניימן

השנה יום ט"ו אדר ב', שושן פורים, יחול בשבת קודש. בכל שנה ושנה צריך לעיין, להתכונן וללמוד היטב את ההלכות, אך השנה ההלכות מסובכות יותר (בעיקר לבני הכרכים) וצריך לתת את ליבנו לשינויים בהלכות בעקבות היום המיוחד שבו חל שושן פורים.

יש לציין שעל פי לוח השנה העברי של זמננו, י"ד באדר לעולם לא יחול בשבת. ה'מגיד משנה' מסביר שהסיבה לכך היא כדי למנוע מצב שיום הכפורים יחול בערב שבת. כידוע, ישנם ארבע מצוות עקרויות בפורים - מקרא מגילה, משלוח מנות, מתנות לאביונים וסעודת פורים. בנוסף למצוות המיוחדות האלו ישנה תוספת 'על הניסים' בתפילה ובברכת המזון.

כאשר פורים חל בשבת מצוות הפורים מתפרסות על שלושה ימים; יום שישי - י"ד אדר, שבת קודש - ט"ו אדר ויום ראשון - ט"ז אדר, לכן מכונה פורים בשנה זו "פורים משולש". במאמר זה ננסה לתמצת את הדינים השונים הנוהגים בפורים משולש.

מקרא מגילה ומתנות לאביונים

המשנה הראשונה במסכת מגילה דנה בשינויי התאריכים של קריאת המגילה במצבים שונים, ואחד המצבים הוא כאשר חל ט"ו באדר להיות בשבת: "חל להיות ערב שבת כפרים מקדימין ליום הכניסה ועיירות גדולות ומוקפות חומה קורין בו ביום חל להיות בשבת כפרים ועיירות גדולות מקדימין וקורין ליום הכניסה ומוקפות חומה למחר".

הגמרא (מגילה ד' ע"ב) דנה בשתי ברייתות ולומדת בהם את דעת רבי ור' יוסי בנוגע לזמן קריאת המגילה בעיירות ובמוקפין כאשר חל ט"ו באדר בשבת. מיד לאחר דיון זה הגמרא נדרשת לשאלה מדוע לא קוראים את המגילה בשבת:

"דכולי עלמא מיהא מגילה בשבת לא קרינן. מאי טעמא? אמר רבה הכל חייבין בקריאת מגילה (ובתקיעת שופר) ואין הכל בקיין במקרא מגילה גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים והיינו טעמא דשופר והיינו טעמא דלולב".

על פי גמרא זו, הסיבה לכך שלא קוראים את המגילה בשבת היא, החשש שמא אדם שרוצה להתלמד בקריאתה יבוא בטעות לטלטל את המגילה ד' אמות ברשות הרבים. ומאותה סיבה לא תוקעים בשופר בראש השנה שחל בשבת ולא נוטלים את ארבעת המינים בשבת סוכות (גם כאשר יום טוב ראשון חל בשבת, שהמצוה היא מדאורייתא!).

הגמרא מביאה סיבה נוספת לכך שלא קוראים מגילה בשבת: "רב יוסף אמר מפני שעניניהן של עניים נשואות במקרא מגילה", ומסביר רש"י: "נשואות למקרא מגילה - לקבל מתנות האביונים, ואי אפשר בשבת". כלומר, כיון שהעניים מצפים לקראת קבלת מעותיהם ביום מקרא מגילה, וכיון שעיקר מצוות מתנות לאביונים היא על ידי נתינת מעות, וכידוע לנו מעות הם מוקצים בשבת, ממילא דוחים את המצווה הזאת ליום אחר וממילא מקרא מגילה זו תמיד עם מתנות לאביונים. התוספות שם (ד"ה 'ורב') מסביר שרב יוסף לא בא לחלוק על טעמו של רבה, אלא בא להוסיף טעם אחר כי ללא טעמו תהיה לנו נפקא מינה במקדש ששם הותרה שבות. לטעמו של רבה יהיה מותר לקרוא שם את המגילה בשבת, אך לפי טעמו של רב יוסף איסור קריאת המגילה בעינו עומד.

אולם, על כל פנים, חייבים להבין מדוע מזיזים את קריאת המגילה אחורה ליום שישי ולא קדימה ליום ראשון. המשנה שהזכרנו לעיל מביאה את הימים האפשריים למקרא מגילה והם י"א עד ט"ו באדר. בהמשך מסבירים את הסיבה לכך שלא מאחרים את זמן מקרא מגילה והוא משום דכתיב "ולא יעבור" (אסתר ט, כז) ומכאן דורשים שאי אפשר לאחר את זמן קריאת המגילה מעבר לתאריך המקורי ולכך לא נותר אלא להקדימה. (כמובן שהגמרא נדרשת גם למקור לכך שבכלל יש אפשרות לקרוא מגילה בתאריך אחר מלבד י"ד וט"ו באדר, ולומדת זאת מהפסוק "לקיים את ימי הפורים האלה בזמניהם - זמנים הרבה תקנו להם").

כך גם דעת הירושלמי במגילה (פ"א ה"ד): "באילו אמרו מקדימין ולא מאחרין קריאת מגילה ותרומת שקלים מקדימין ולא מאחרין" (בהמשך המאמר נרחיב במקור זה בעניין סעודת פורים).

וכך נפסק להלכה בשו"ע (תרפ"ח, ו'): "יום חמשה עשר שחל להיות בשבת אין קורין המגילה בשבת, אלא מקדימים לקרותה בערב שבת, וגובים מעות מתנות עניים ומחלקים אותם בו ביום..."

קריאת המגילה בציבור

בסי' תר"צ, סע' י"ח בשו"ע נפסק שלכתחילה צריך לחזור אחרי עשרה לקריאת המגילה ואם אין אז אפשר לקרוא גם ביחיד. הרמ"א פוסק שם "וכשהיחיד קורא אותה בזמנה צריך לברך עליה", ודיוק פשוט מדברי הרמ"א - שכאשר היחיד קורא את המגילה שלא בזמנה לא יברך עליה. וכך גם הבין

ה'משנה ברורה' (ס"ק ס"א). לאחר שהסביר את הטעם בחשיבות הקריאה בציבור משום פרסומי ניסא ממשיך ואומר:

"וכל שכן אם הוא שלא בזמנה ... או דמתרמי יום ט"ו בשבת דצריכין המוקפין להקדים ולקרואו בערב שבת כדאיתא שם בס"ו בודאי צריך לקבץ עשרה לקריאתו ובזה עוד חמיר יותר דאי ליכא עשרה לא יברכו המוקפין עליה". (למרות שיש אומרים שמקרה כזה נחשב לקריאת מגילה בזמנה). על פי דברי ה'משנה ברורה' צריך להיזהר במיוחד בשנה זו שפורים בשבת לקרוא את המגילה בזמנה, ובדיעבד כאשר יחיד קורא אותה יקרא ללא ברכה. ובשער הציון (ס"ק ס"א) מביא את הטעם לכך.

סעודת פורים

המקור המרכזי לזמן חיוב הסעודה בפורים שחל בשבת הוא הירושלמי הנ"ל: "באילו אמרו מקדימין ולא מאחרין קריאת מגילה ותרומת שקלים מקדימין ולא מאחרין. סעודת ראש חדש וסעודת פורים מאחרין ולא מקדימין. רבי זעורה בעא קומי רבי אבהו ויעשו אותן בשבת אמר ליה לעשות אותם ימי משתה ושמחה את ששמחתו תלויה בבית דין יצא זה ששמחתו תלויה בידי שמים".

כלומר, הירושלמי מבין מגזרת הכתוב שלא ייתכן שנערבב בין שמחת שבת, שזמנה תלוי בידי שמים, לבין שמחת פורים שזמנה תלוי בבית דין (מוכרחים לומר שנוזקים לגזרת הכתוב מיוחדת לכך ששמחה זאת תלויה בבית דין כי אם לא כן - נוכל לומר זאת לגבי כל המועדים שחלים בשבת!).

וכך פסקו הרא"ש (פרק א' אות ז') והרי"ף (דף ג' בדפי הרי"ף). הר"ן (על הרי"ף בד"ה 'מתניתין') מסביר את טעם החילוק שבין הקדמת קריאת המגילה ליום שישי ואיחור הסעודה ליום ראשון, וזה לשונו:

"...ואני אומר דלא קשיא מידי משום דעל כרחין כי אמרינן דאתקש זכירה לעשייה הני מילי לעושיין בזמנן אבל למקדימין לא דהא קורין המגילה בי"א ובי"ב ואף על פי כן שמחה אינה נוהגת אלא בזמנה כדאיתא בגמרא בהדיא וקרא נמי דכתיב ולא יעבור אקריאה קאי ולא אשמחה שכלפי שנתנה תורה זמנים מי"ד וט"ו וסבירא לן בהני [דמקדימין] משום יום הכניסה הוצרך לפרש דמשום יום הכניסה מקדימין ולא מאחרין ולפיכך אמר ולא יעבור לאפוקי שיתסר ושבסר הלכך כשם שההקדמה אינה אלא לקריאה ולא לשמחה כך מה שאמר הכתוב ולא יעבור היינו לקריאה אבל לשמחה לא דבר הכתוב כלל לפי שאינם באותם זמנים אחרים שנתרבו... ומעתה שמחה אינה בכלל זה כלל וכיון שאי אפשר לעשותה בשבת מטעמא דפרישית בירושלמי נדחו לאחריהם ככולהו אינך דלא

מטו זמן חיובייהו והיינו דתנן אף על פי שאמרו מקדימין ולא מאחרין מותרין בהספד ובתענית דמשמע דכללא הוא לכל המוקדמין שמותרין בהספד ובתענית כל הימים שהם קודמין ל"ד וכיון שאי אפשר לעשות סעודת פורים בשבת נדחית לאחר השבת כך נראה לי. ונמצאת אומר לפי דרך זה שכשחל יום י"ד להיות בערב שבת שמוקפין חומה קורין בו ביום עושים סעודה לאחר שבת...".

לדעת הר"ן, גזרת הכתוב של "ולא יעבור" מתייחסת רק לעניין קריאת המגילה ולגביה גם נתנה אפשרות ההרחבה של "זמנים הרבה". לעומת זאת, מצות סעודת פורים שקשורה לעניין השמחה של פורים, כל זמן שלא הגיע זמן החיוב, דהיינו ט"ו באדר (במוקפין), לא חל החיוב. ועכשיו על פי כל זה, כאשר חל פורים להיות בשבת, בגלל טעם הירושלמי – אי אפשר לקיים את סעודת פורים בשבת ואז בדיוק כמו בתשעה באב, שכשחל בשבת נדחה ליום ראשון ולא מקדימים כי כל עוד לא הגיע תשעה באב לא חל חיוב הצום, כך גם לגבי סעודת פורים – כל זמן שלא הגיע זמן החיוב לא חל החיוב.

הרשב"א והריטב"א לא מקבלים את חילוקו של הר"ן. לדעתם מה שנאמר "ולא יעבור" קאי על כל מצוות פורים ובעקבות כך קשה להם לקבל את הירושלמי (רשב"א - "ולא נתברר לי פירושו", ריטב"א - "ואין הירושלמי הזה ברור"), וממילא חולקים על דעת הרא"ש, הרי"ף והר"ן ופוסקים שסעודת פורים נאכלת בשבת.

בשו"ת המהרלב"ח (סימן ל"ב) כותב שכאשר הגיע לירושלים נדרש לסוגייה של זמני מצוות פורים כאשר יום ט"ו חל בשבת. הוא מביא את דעת הירושלמי ומיד אחר כך אומר: "האמת שהדבר הזה קשה מאד לשכל לקבלו", אך מצד שני כותב "והנני מודה שטעות גדולה היא אלי לחלוק על זה מכח השכל". אך למרות כך מסביר שכיון שמהרמב"ם אין פסיקה ברורה לגבי שינוי בזמן הסעודה כאשר יום פורים חל בשבת וזה בניגוד לפסיקה ברורה בנושא הזה לגבי הקדמת קריאת המגילה, ומביא ראייה מהגמרא בדף ה' ע"א, לאחר סיום הדיון על זמן קריאת המגילה מסיימת הגמרא "אבל שמחה אינה נוהגת אלא בזמנה", ובהמשך מביא עוד ראייה מהגמרא בדף ל' ע"א - "איתמר פורים שחל להיות בערב שבת רב אמר מקדימין פרשת זכור ושמואל אמר מאחרין. רב אמר מקדימין כי היכי דלא תיקדום עשיה לזכירה ושמואל אמר מאחרין אמר לך כיון דאיכא מוקפין דעבדי בחמיסר עשיה וזכירה בהדי הדדי קא אתיין" - הדיון בגמרא הוא לגבי מקרה שיום י"ד באדר חל בערב שבת ונשאלת השאלה באיזו שבת קוראים פרשת זכור. לדעת שמואל מאחרין את קריאת פרשת זכור כיון שבני המוקפין עושים פורים בשבת אז עשייה וזכירה באים כאחד. מיד נשאלת השאלה במה באה לידי ביטוי העשייה בשבת אם את קריאת המגילה מקדימים ליום שישי? ומכאן מוכיח המהרלב"ח

שמוכרחים להגיד שגמרתנו חולקת על הירושלמי וסוברת שאת סעודת פורים יש לעשות בשבת קודש ולא ביום ראשון. (הצעה זאת מביא גם ה'נודע ביהודה' בחלק א' סימן מ"ב אך דוחה אותה ומגיע למסקנה "אמנם על כל פנים דברי הגמרא נכונים מאוד ופסק השו"ע ושל הרי"ף על כל פנים נכון לדינא").

התשב"ץ (שו"ת חלק ג' סימן רח"צ) מיישב את הגמרא שלנו אליבא דהירושלמי ומסביר שבאמת מעיקר תקנת אנשי כנסת הגדולה קוראים את המגילה בשבת כך שעשייה וזכירה באמת באים כאחד, ורק בדורות אחרונים יותר גזרו לא לקרוא את המגילה בשבת ולא רצו חז"ל בגלל זה לשנות את סדר קריאת הפרשיות. ועוד מתרץ על פי מה שפוסקים ששואלים ודורשים בהלכות הפורים וכן אמירת על הניסים מספיקים בתור עשייה וממילא מיושב לשון הגמרא "עשיה וזכירה בהדי הדדי קא אתיין".

ה'מגן אברהם' (תרפ"ח ס"ק י') מביא את דעת המהרלב"ח אך פוסק נגדו כיון "דראיות דרלב"ח אינן מוכרחות וגם אין בנו כח לחלוק על הירושלמי".

הפרי חדש גם הוא דוחה את ראיות המהרלב"ח ומסביר שכיון שהסעודה שעושין ביום ראשון היא תשלומין לשבת ממילא נחשב ש"עשיה וזכירה בהדי הדדי קא אתיין". מצד שני מתלבט הפר"ח - שהרי על פי דעת רב אשי אין את הדין של אין מערבין שמחה בשמחה. ולכן, לכאורה, אין בעיה של עשיית סעודת פורים בשבת. ומכח ספק זה פוסק למעשה לעשות את הסעודה בשני הימים.

ישנה דעה נוספת המובאת במאירי (על הגמרא בדף ה', ד"ה 'סעודת פורים') שמסביר שיש מפרשים מכיון שמקדימים בקריאת מגילה מקדימים גם בשמחה. מוסיף המאירי ומביא דעה נוספת האומרת שיש מחלקים בין עיירות שתמיד עושים סעודה בזמנה אבל בכרכים כאשר ט"ו אדר חל בשבת מודים שמקדימים ליום י"ד הואיל והוא זמן פורים לרוב העולם ואם יאחרו לט"ז באדר עבר זמנה לכל העולם.

להלכה פוסק השו"ע (תרפ"ח, ו'): "...ואין עושים סעודת פורים עד יום אחד בשבת". ה'משנה ברורה' מביא את דעת הירושלמי אך גם מביא את דעת המהרלב"ח ולא נראה שיש לו הכרעה ברורה בנושא. בכל מקרה, למעשה נוהגים בירושלים לקיים את סעודת פורים כפסק השו"ע ביום ראשון ט"ז אדר. וכך פסקו ה'חזון איש', שו"ת יחיה דעת ובשו"ת מנחת יצחק.

משלוח מנות

רוב הפוסקים מקשרים בין מצות משלוח מנות לבין מצות סעודת פורים. כנראה שסוברים שהמשלוח מנות נועד כדי להשתמש באוכל לכבוד הסעודה. וכך גם הפר"ח שהזכרנו שהחמיר בשני ימי סעודת פורים מחמיר גם בשני הימים הללו למצוות משלוח מנות.

המאירי, באותו ד"ה לעיל לגבי סעודת פורים, לאחר שמביא את הירושלמי לגבי איחור הסעודה כותב: "ועוד שהרי משלוח מנות היה נדחה". מתבקשת השאלה מדוע משלוח מנות היה נדחה?

ה'אורחות חיים' (פורים ל"ו) וכן ה'כל בו' (הלכות מגילה ופורים - סימן מ"ה) סוברים שהסיבה המקורית לכך שהדין הוא שמאחרין את סעודת פורים נובעת דווקא בגלל משלוח מנות - כיון שאי אפשר לשלוח מנות בשבת בגלל הבעייתיות של הוצאה מרשות לרשות.

ה'קרבן נתנאל' (ס"ק ה' על הרא"ש לעיל) פוסק: "על כן נראה לי דמשלוח מנות הוא בשבת", כדי לפתור את הבעיה בשבת זו של "עשיה וזכירה בהדי הדדי קא אתיין" מהגמרא בדף ל' ע"א. ישנו כיוון נוסף גבי זמן חיוב משלוח מנות שמחדש ה'חזון איש' (או"ח סימן קנ"ה). בנוגע לדברי רש"י בסוגיא בדף ד' בענין טעמו של רב יוסף שמתנות לאביונים אי אפשר לתת אותם בשבת, מבין החזו"א שהטעם של רש"י הוא משום מלאכת הוצאה ומסביר שמאותו טעם אי אפשר לתת משלוח מנות בשבת (כפי שכבר הצענו בדעת המאירי וראינו בדעת ה'אורחות חיים' וה'כל בו'). ממילא לולא היינו נאלצים לקרוא את המגילה ביום שישי היה אפשר לתת מתנות לאביונים ביום ראשון. אך לדעת ה'חזון איש' כיון שיש קשר ואי אפשר לחלק בין מתנות לאביונים לבין משלוח מנות, מקומה של מצוות משלוח מנות היא ביום שישי, י"ד באדר.

להלכה, פוסק ה'משנה ברורה' שאם עושים את הסעודה ביום ראשון כפסק השו"ע אז "והוא הדין ממילא ששילוח מנות גם ביום א' בשבת". משמע מה'משנה ברורה' שיש קשר ישיר בין החיוב של משלוח מנות לבין החיוב של סעודת פורים. וממילא כשם שאנו נוהגים את סעודת פורים לדחות ליום ראשון כך גם משלוח מנות יידחה ליום ראשון.

'על הנסים' וקריאת התורה

בענין דין זמן אמירת על הנסים לכאורה אין סיבה שלא תאמר ביום פורים המקורי, בט"ו באדר בשבת וכך באמת נפסק בשו"ת הרדב"ז (סימן תק"ח): "מסתברא דאומרים אותו בט"ו שהוא זמן הנס שלהם אבל על הנסים למה יעקר ממקומו". וממשיך הרדב"ז ומקשה מהלכה שפסק הרמב"ם

בהלכות מגילה (פ"א הי"ג) לגבי פורים שחל בשבת "ושואלין ודורשין בהלכות פורים באותה שבת כדי להזכיר שהוא פורים" (וכך נפסק להלכה ב'משנה ברורה' תרפ"ח ס"ק ט"ז), ולכאורה אם פוסקים שאומרים על הניסים בשבת - מה יש להזכיר? הרי כבר הזכרנו זאת בתפילה? ! ומתוך "לא קשיא דצריך זכירה לנשים ולקטנים ולאותם שלא היו בבית הכנסת", ומוסיף שגם מי שהזכיר על הניסים צריך זכירה שלא תשכח זכר הפורים בעונג שבת.

כ"ף החיים' (תרפ"ח ס"ק מ"ח) מביא את דעת מוהר"ו אלגאזי שבסעודת פורים שעושים ביום ראשון יש לומר על הניסים בברכת המזון אבל לא במקומה משום חשש הפסק אלא ב"הרחמן", וכך פוסק הרב עובדיה יוסף ב'חווה דעת' (חלק א' סימן צ').

ה'בית יוסף' על הטור כותב על פי המנהג שנוהגים בירושלים בט"ו שחל בשבת אומרים על הניסים (אך יש לציין את תמיהת ה'בית יוסף' - למה לא אומרים על הניסים ביום שישי) וכן קוראים בשני ספרי תורה - בספר השני קוראים את הקריאה השייכת לפורים "ויבא עמלק" (שמות יז), וכך פסק בשו"ע (תרפ"ח, ו'): "וביום שבת מוציאים שני ספרים ובשני קורין ויבא עמלק. ואומרים על הניסים".

בנוגע להפטרה, ה'משנה ברורה' פוסק את דעת ה'מגן אברהם' (ס"ק ח') בשם המהרל"ב שההפטרה של שבת זו זהה להפטרת שבת זכור, הפטרת "פקדתי".

סיכום

- במצות קריאת המגילה ראינו באופן ברור מהגמרא ב"ב"ב ע"ב שמקדימים אותה ליום שישי משתי סיבות: בגלל חשש הטלטול ובגלל בעיית הצורך בנתינת מתנות לאביונים בזמן מקרא מגילה.
- לגבי מצות סעודת פורים ראינו שישנה מחלוקת ראשונים ואחרונים האם צריך לקיימה בשבת או ביום ראשון. להלכה פסק השו"ע שיש לאחר ליום ראשון על פי דברי הירושלמי.
- במשלוח מנות ישנה מחלוקת לאיזו מצוה היא קשורה, למצות הסעודה או למתנות לאביונים. להלכה פסק ה'משנה ברורה' שהיא קשורה למצות סעודת פורים ועל פי זה יש לקיימה ביום ראשון.
- 'על הניסים' וקריאת התורה אומרים בשבת, ויש פוסקים לומר 'על הניסים' גם ב"הרחמן" בברכת המזון של סעודת פורים.